

1

ΚΕΙΜΕΝΑ
ΔΙΑΛΟΓΟΥ

ΝΙΚΟΣ ΜΟΥΖΕΛΗΣ

ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ ΑΡΙΣΤΕΡΑ ΚΑΙ ΔΕΞΙΑ

(Τρία κείμενα)

ΑΝΔΡΕΑ ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ

**ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ
ΑΡΙΣΤΕΡΑ ΚΑΙ ΔΕΞΙΑ**

(Τρία κείμενα)

ΝΙΚΟΣ ΜΟΥΖΕΛΗΣ

**ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ
ΑΡΙΣΤΕΡΑ ΚΑΙ ΔΕΞΙΑ**

(Τρία κείμενα)

ΑΝΔΡΕΑ ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ

Έκδοση ΙΣΤΑΜΕ – ΑΝΔΡΕΑΣ ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ

Σειρά: Κείμενα Διαλόγου – 1

Νίκος Μουζέλης *Παγκοσμιοποίηση, Αριστερά και Δεξιά*

Παραγωγή: ΕΥΡΩΤΥΠ Α.Ε.

Copyright © Νίκος Μουζέλης, 2004

Copyright © ΙΣΤΑΜΕ – ΑΝΔΡΕΑΣ ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ, 2004

ΑΝΔΡΕΑΣ ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

Ακαδημίας 4, 106 71 Αθήνα

τηλ.: 210 3631745-8, fax: 210 3625616

www.istame-apapandreou.gr • e-mail: info@istame-apapandreou.gr

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	9
----------------	---

I

ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ

<i>Εισαγωγή: Η έννοια της παγκοσμιοποίησης</i>	11
<i>Παγκοσμιοποίηση και κράτος-έθνος</i>	12
<i>Παγκοσμιοποίηση και ανισότητες</i>	14
<i>Σκέψεις για μια στρατηγική αλλαγή</i>	18

II

Η ΔΙΑΚΡΙΣΗ ΑΡΙΣΤΕΡΑ-ΔΕΞΙΑ ή Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ

<i>Εισαγωγή</i>	23
<i>Αριστερά και Σοσιαλδημοκρατία: Μετάθεση στόχων</i>	24
<i>Η αναποτελεσματικότητα των συμβατικών μέσων</i>	27
<i>Παγκοσμιοποίηση και η σύγκλιση Κεντροαριστεράς και Κεντροδεξιάς</i>	29
<i>Πέρα από τη σύγκλιση I: Κοινωνία πολιτών και συμμετοχική δημοκρατία</i>	32
<i>Πέρα από τη σύγκλιση II: Παγκόσμια προοδευτική διακυβέρνηση</i>	35

III

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

Η ΔΙΑΚΡΙΣΗ ΑΡΙΣΤΕΡΑ-ΔΕΞΙΑ: ΥΠΕΡΒΑΣΗ ή ΣΥΝΕΧΕΙΑ;

<i>Εισαγωγή</i>	37
<i>Πολιτικές ζωής και πολιτιστική χειραφέτηση</i>	38
<i>Πολιτικές ζωής και περιβάλλον</i>	41
<i>Βιβλιογραφία</i>	45

Π Ρ Ο Λ Ο Γ Ο Σ

ΜΕΤΑ ΤΑ **ΚΕΙΜΕΝΑ ΕΡΕΥΝΑΣ**, το *Ινστιτούτο Στρατηγικών και Αναπτυξιακών Μελετών Α. Παπανδρέου* αποφάσισε την έκδοση της σειράς **Κείμενα Διαλόγου**. Αυτή η σειρά φιλοξενεί σύντομα κείμενα κορυφαίων επιστημόνων, που θέτουν και συζητούν σε επιστημονική βάση επίκαιρα ζητήματα πολιτικής. Σκοπός τους είναι η πρόκληση και προώθηση του διαλόγου, η αντιπαράθεση ιδεών και η διάχυση της νέας πολιτικής γνώσης. Με τα **Κείμενα Διαλόγου**, και όχι μόνο, το ΙΣΤΑΜΕ συμβάλλει ενεργά στο δημόσιο πολιτικό διάλογο για την ανανέωση της πολιτικής, που έχει ανοίξει ο πρόεδρος του ΠΑΣΟΚ, Γ. Παπανδρέου, εν όψει του Συνεδρίου του Κινήματος.

Ωστόσο, η έκδοση της σειράς έχει μακροχρόνιο ορίζοντα, καθώς ο πολιτικός διάλογος και η πολιτική ανανέωση εμπεριέχουν από τη φύση τους τα στοιχεία της διάρκειας και της συνέχειας.

Γιάννης Σουλαδάκης
Πρόεδρος Δ.Σ. ΙΣΤΑΜΕ – Α. ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ
Μέλος της Κεντρικής Επιτροπής του ΠΑΣΟΚ

I

ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ

Εισαγωγή: Η έννοια της παγκοσμιοποίησης

ΟΠΩΣ ΕΧΟΥΝ ΕΠΙΣΗΜΑΝΕΙ ΠΟΛΛΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΙ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΕΣ, η παγκοσμιοποίηση δεν είναι νέο φαινόμενο. Σύμφωνα, π.χ. με τον E. Wallerstein, η πρώτη παγκόσμια οικονομία εμφανίστηκε ήδη στον 16ο αιώνα ως ένα σύστημα κρατών που εμπλέκονταν σε οικονομικές ανταλλαγές και ανταγωνισμό, χωρίς κανένα από αυτά να είναι ικανό να κυριαρχήσει σε βαθμό που να καταστρέψει τους μηχανισμούς της αγοράς και να επιβληθεί ως *imperiūm*. Έκτοτε, φυσικά, η παγκόσμια οικονομία έχει υποστεί βαθιές μεταβολές, με σημαντικότερη την εμφάνιση του εθνικισμού και των εθνικών κρατών. Στα μέσα του 19ου αιώνα και μέχρι τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, βλέπουμε ένα εντυπωσιακό άνοιγμα των παγκόσμιων αγορών στο πλαίσιο της PAX BRITANNICA. Τέλος, στις τρεις τελευταίες δεκαετίες παρατηρούμε ένα εξίσου εντυπωσιακό άνοιγμα των παγκόσμιων αγορών με βάση όχι πια τη βρετανική, αλλά την αμερικανική ηγεμονία. Αυτό το νέο άνοιγμα οδηγεί σε μια παγκοσμιοποίηση που είναι πολύ διαφορετική από τις προηγούμενες.

Τρία είναι τα βασικά χαρακτηριστικά της τωρινής παγκοσμιοποίησης, χαρακτηριστικά που, κατά κάποιο τρόπο, την καθιστούν μοναδική:

(α) **Μεγαλύτερη επεκτατικότητα.** Το σημερινό παγκόσμιο σύστημα έχει πλήρως ενσωματώσει όλες τις περιοχές του πλανήτη – πράγμα το οποίο δεν είχε συμβεί στην παγκοσμιοποίηση του 19ου αιώνα.

(β) **Μεγαλύτερη περιεκτικότητα.** Στο σημερινό σύστημα δεν έχουμε μόνο την παγκόσμια παραγωγή αγαθών, αλλά και υπηρεσιών (κυρίως χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών).

(γ) **Μεγαλύτερη διεισδυτικότητα.** Αντίθετα με την παγκοσμιοποίηση του 19ου αιώνα (που ο K. Polanyi με τόση οξύδερκεια ανέλυσε), οι σημερινές τεχνολογίες επιτρέπουν στις πολυεθνικές εταιρίες να διεισδύουν ακόμα και στις περιφέρειες των κρατών-εθνών. Αυτού του είδους η διείσδυση ήταν τελείως αδύνατη στο 19ο αιώνα. Για να καταλάβει κανείς τον βαθμό διείσδυσης, δεν έχει παρά να σκεφτεί πως μια πολυεθνική όπως η SONY έχει θυγατρικές εταιρίες όχι μόνο σε κάθε πρωτεύουσα του κόσμου αλλά και σε κάθε επαρχιακή πόλη μιας συγκεκριμένης χώρας. Είναι αυτή η διεισδυτικότητα που έχει οδηγήσει πολλούς ερευνητές στο να καταλήξουν στο συμπέρασμα πως τα κράτη-έθνη τείνουν, αν όχι να εξαφανιστούν, πάντως να περιθωριοποιηθούν – αφού οι παγκόσμιοι μηχανισμοί της αγοράς όλο και περισσότερο αγνοούν τα εθνικά σύνορα και υποσκάπτουν τους κρατικούς/εθνικούς μηχανισμούς ελέγχου και επιτήρησης.

Παγκοσμιοποίηση και κράτος-έθνος

Η ΘΕΣΗ ΠΩΣ Η ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ ΑΠΕΙΛΕΙ ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ-ΕΘΝΟΣ στο σύνολό του είναι μάλλον εσφαλμένη. Στηρίζεται σε μια μεθοδολογία που συγκρίνει μεμονωμένα ένα συγκεκριμένο κράτος-έθνος με το παγκόσμιο σύστημα των πολυεθνικών, που φυσικά δεν μπορεί μόνο του να ελέγξει. Για να δούμε όμως σωστά τη σχέση κράτους-πολυεθνικού κεφαλαίου, πρέπει να εστιάσουμε την προσοχή μας όχι στο κράτος-έθνος αλλά στα

κράτη-έθνη και στις μεταξύ τους σχέσεις. Αν προσεγγίσουμε το θέμα από αυτή τη σκοπιά, βλέπουμε ότι το διακρατικό παιχνίδι δεν έχει εξασθενήσει – έχει απλώς αλλάξει μορφή. Στις χώρες του κέντρου τείνει να έχει λιγότερο γεωπολιτικό και περισσότερο αναπτυξιακό χαρακτήρα. Σε αυτό το νέο διακρατικό πλαίσιο, τα αναπτυξιακά προσανατολισμένα κράτη όχι μόνο δεν περιθωριοποιούνται, αλλά γίνονται σοβαροί παίκτες στην παγκόσμια σκηνή. Με άλλα λόγια, αν οι μεγάλες πολυεθνικές εταιρίες αποτελούν ένα δίκτυο εξαιρετικά ισχυρών οικονομικών παικτών, τα αναπτυξιακά προσανατολισμένα εθνικά κράτη αποτελούν και αυτά ένα άλλο δίκτυο – εξίσου σημαντικό. Και δεν είναι καθόλου βέβαιο ποιο από τα δύο δίκτυα είναι πιο ικανό στο να περιορίσει τις δραστηριότητες του άλλου. Ας μην ξεχνάμε ότι ο σημερινός νεοφιλελεύθερος χαρακτήρας της παγκόσμιας οικονομίας δεν επήλθε τυχαία. Κατασκευάστηκε επί τούτου από έναν μικρό αριθμό ισχυρών πολιτικών φορέων. Αυτό σημαίνει πως μια διαφορετική συμμαχία κρατών-εθνών (π.χ. συμμαχία Κίνας και Ευρωπαϊκής Ένωσης) θα μπορούσε να οδηγήσει στη μετάβαση από τον τωρινό, άναρχο παγκόσμιο καπιταλισμό σε ένα σύστημα ρυθμιζόμενο με βάση όχι μόνο την παραγωγικότητα, αλλά και την κοινωνική δικαιοσύνη και την οικολογική υπευθυνότητα.

Αν τα παραπάνω ισχύουν, τότε μπορεί να πει κανείς πως το κράτος-έθνος δεν τείνει να εξαφανιστεί, αλλά, στο πλαίσιο της σημερινής παγκοσμιοποίησης, αλλάζει λειτουργίες. Από τη μια μεριά, οι ρυθμιστικές λειτουργίες που είχε στην πρώιμη μεταπολεμική περίοδο αδυνατίζουν (π.χ. λειτουργίες αναδιανομής πλούτου, εσωτερικής επιτήρησης της κίνησης των κεφαλαίων κ.λπ.). Από την άλλη μεριά, όμως, το κράτος-έθνος αποκτά νέες λειτουργίες σε διακρατικό και παγκόσμιο επίπεδο. Είναι ακριβώς γι' αυτό το λόγο που οι χώρες που ανοίγουν τις οικονομίες τους στην παγκόσμια αγορά δεν μειώνουν, αλλά μάλλον αυξάνουν τις δημόσιες δαπάνες τους.

Πρέπει βέβαια να τονιστεί εδώ πως η αλλαγή λειτουργιών, και πιο συγκεκριμένα η αδυναμία του κράτους να ελέγχει

εντός των εθνικών συνόρων την κίνηση της πληροφόρησης και του κεφαλαίου, έχει σοβαρές επιπτώσεις στον κοινωνικό τομέα. Οι επιμέρους κυβερνήσεις δεν μπορούν πια να παίξουν τον εξισορροπητικό/αναδιανεμητικό ρόλο που έπαιζαν στην πρώιμη μεταπολεμική περίοδο, στη λεγόμενη «χρυσή εποχή της σοσιαλδημοκρατίας» (1945-1975). Σε εθνικό επίπεδο, κάθε σοβαρή προσπάθεια μείωσης των ανισοτήτων και της μαζικής περιθωριοποίησης που το άνοιγμα των αγορών δημιουργεί υποσκάπτει το «ευνοϊκό κλίμα» για την προσέλκυση ξένων επενδύσεων. Στη συνέχεια, η έλλειψη επενδύσεων μειώνει το ρυθμό ανάπτυξης και οδηγεί στην οικονομική στασιμότητα – δηλαδή στην παραγωγή λιγότερου πλούτου. Με άλλα λόγια, η βασική αντινομία που η νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση έχει δημιουργήσει είναι αυτή μεταξύ της παραγωγής πλούτου και της σχετικά δίκαιης κατανομής του.

Η ένταση των ανισοτήτων και της περιθωριοποίησης βασίζεται εν μέρει στην αυξανόμενη ανισορροπία κεφαλαίου και εργασίας. Λόγω των τεχνολογικών εξελίξεων και των πολιτικών αλλαγών, το κεφάλαιο έχει αποκτήσει, όπως ήδη αναφέραμε, τεράστια κινητικότητα, ενώ η εργασία παραμένει, για διάφορους λόγους, σε σχετική «ακινήσια». Αυτό το σημείο μάς οδηγεί σε μια σύντομη εξέταση των ανισοτήτων που η σημερινή, νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση δημιουργεί.

Παγκοσμιοποίηση και ανισότητες

ΑΝ ΕΞΕΤΑΣΕΙ ΚΑΝΕΙΣ ΤΗΝ ΑΠΟΔΟΣΗ του σημερινού παγκόσμιου οικονομικού συστήματος, θα διαπιστώσει ότι αναμφισβήτητα αυτό έχει δημιουργήσει πρωτοφανή πλούτο. Από την άλλη πλευρά όμως, ο πλούτος αυτός έχει κατανεμηθεί πολύ άνισα. Για παράδειγμα, λιγότερα από 12 άτομα στην κορυφή της κοινωνικής πυραμίδας του παγκόσμιου χωριού έχουν μεγαλύτερο εισόδημα από αρκετές δεκάδες φτωχές χώρες στη βάση της

(σύμφωνα με πρόσφατη έκθεση του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών για την παγκόσμια φτώχεια). Σε αυτή την τερατώδη κατανομή οφείλεται, εν μέρει τουλάχιστον, το ότι, παρά τις πιο πρόσφατες τεχνολογικές βελτιώσεις και την εντυπωσιακή αύξηση της παραγωγικότητας, 1,3 δισ. άνθρωποι –περίπου το ένα πέμπτο της ανθρωπότητας– εξακολουθούν να ζουν σήμερα σε συνθήκες απόλυτης φτώχειας, στερούμενοι επαρκούς τροφής, καθαρού νερού και της στοιχειώδους υποδομής για περίθαλψη και εκπαίδευση.

Και αυτό συμβαίνει σε ένα πλαίσιο εντός του οποίου όχι μόνο οι εύποροι αλλά και οι φτωχοί του κόσμου τούτου έχουν ενταχθεί, μέσω της τεχνολογικής επανάστασης των ΜΜΕ, στη ραγδαίως εξαπλούμενη παγκόσμια καταναλωτική κουλτούρα. Με άλλα λόγια, η παγκοσμιοποίηση δημιουργεί ανάγκες ευρείας κατανάλωσης στους πάντες, ενώ συγχρόνως αποκλείει από τη δυνατότητα ικανοποίησης αυτών των αναγκών τη συντριπτική πλειονότητα των ανθρώπων του πλανήτη.

Βέβαια, υπάρχει το αντεπιχείρημα πως το άνοιγμα των παγκόσμιων αγορών τις τρεις τελευταίες δεκαετίες ενέτεινε τις ανισότητες σε εθνικό και παγκόσμιο επίπεδο από τη μια μεριά, αλλά από την άλλη ανέβασε σημαντικά το βιοτικό επίπεδο εκατομμυρίων ανθρώπων που βρίσκονται όχι μόνο στη μέση αλλά και στη βάση της παγκόσμιας κοινωνικής πυραμίδας. Με άλλα λόγια, κατ' αυτό το επιχείρημα, οι ανισότητες μπορεί να εντείνονται, η συγκέντρωση τεράστιου πλούτου στα χέρια των ολίγων είναι όντως γεγονός, αλλά παρ' όλα αυτά το παρόν παγκόσμιο σύστημα δεν ωφελεί μόνο τους πλουσίους. Οι μηχανισμοί της παγκόσμιας αγοράς οδηγούν σε μια κατάσταση όπου, σε σύγκριση με το παρελθόν, όχι μόνο το εύπορο ένα πέμπτο του παγκόσμιου πληθυσμού αλλά και μια σημαντική μερίδα του μη εύπορου έχει καλύτερεύσει σημαντικά το βιοτικό της επίπεδο. Άρα και οι αυξανόμενες ανισότητες και η συγκέντρωση του πλούτου νομιμοποιούνται από τη στιγμή που δεν εμποδίζουν μια σχετική διάχυση των αγαθών της ανάπτυξης προς τα κάτω, προς τους μη έχοντες.

Νομίζω ότι το παρόν επιχείρημα έχει μια δόση αλήθειας, αλλά δεν λαμβάνει υπόψη του τα εξής:

Πρώτον, τα ευεργετικά για τους φτωχούς αποτελέσματα της παγκοσμιοποίησης δεν τα βλέπουμε σε όλες τις φτωχές χώρες του πλανήτη. Τα βλέπουμε μόνο σε φτωχές χώρες που έχουν μια στοιχειώδη οικονομική και πολιτική υποδομή, η οποία τους επιτρέπει να επωφεληθούν από τις νέες τεχνολογίες και την απελευθέρωση των αγορών. Από την άλλη μεριά, σε χώρες όπου μια τέτοια υποδομή δεν υπάρχει βλέπουμε όχι τη σταδιακή άμβλυνση, αλλά την ένταση της φτώχειας και του αποκλεισμού. Σε πολλές χώρες της Αφρικής, για παράδειγμα, η ένταξη του πληθυσμού της υπαίθρου στην παγκόσμια αγορά (το πέραςμα δηλαδή από μια οικονομία αυτάρκειας σε ένα σύστημα παραγωγής για την αγορά) αντί να καλυτερεύει, χειροτερεύει τις συνθήκες διαβίωσης.

Δεύτερον, η παγκοσμιοποίηση εντείνει την αλληλεξάρτηση των χωρών/λαών και οδηγεί στο λεγόμενο παγκόσμιο χωριό. Αυτό σημαίνει ότι οι εξαθλιωμένοι πληθυσμοί του πλανήτη, π.χ. τα εκατοντάδες εκατομμύρια παιδιά που συστηματικά υποσιτίζονται, δεν βρίσκονται πια σε μακρινές, «έξωτικές» χώρες. Μέσω της επικοινωνιακής επανάστασης, ο άλλος που πεινάει βρίσκεται έξω από την πόρτα μας και ζητάει επίμονα να μπει μέσα. Σε μια τέτοια κατάσταση, και δεδομένου του τεράστιου πλούτου που η παγκόσμια οικονομία παράγει σήμερα, υπάρχουν δύο αλληλοσυνδεόμενα προβλήματα που απαιτούν άμεση λύση – λύση που δεν μπορεί να επιτευχθεί μέσω των μηχανισμών της αγοράς, αλλά μόνο μέσω της άμεσης παρέμβασης των πολιτικών ηγεσιών των πλούσιων χωρών.

Τα δύο αυτά προβλήματα έχουν να κάνουν: α) με τις τεράστιες νησίδες απόλυτης φτώχειας που βλέπουμε όχι μόνο στην Αφρική, αλλά και σε πολλές χώρες της Ασίας και της Λατινικής Αμερικής· β) με τη μάστιγα του AIDS, που σήμερα διαδίδεται ραγδαία σε αφρικανικές χώρες που δεν έχουν τους αναγκαίους πόρους ούτε για τη δημιουργία προγραμματι-

των πρόληψης, ούτε για την αγορά των νέων φαρμάκων που καταπολεμούν άμεσα τον ιό.

Οι αντικειμενικές συνθήκες για τη λύση αυτών των δύο προβλημάτων υπάρχουν. Ένα πολύ μικρό ποσοστό του παραγόμενου πλούτου, αν επενδυόταν σωστά, θα μπορούσε να οδηγήσει σε μια κατάσταση όπου για πρώτη φορά στην ιστορία της ανθρωπότητας η απόλυτη οικονομική εξαθλίωση ανθρώπινων όντων θα ήταν πια παρελθόν. Αυτό βέβαια ακούγεται κάπως ουτοπικό. Εξίσου ουτοπικό όμως εθεωρείτο το 19ο αιώνα η κατάργηση του θεσμού της δουλείας. Όπως το 19ο αιώνα (και στις αρχές του 20ού) η δουλεία ως τρόπος παραγωγής και οικονομικής συναλλαγής περιθωριοποιήθηκε, έτσι και τον 21ο αιώνα οι συνθήκες είναι ώριμες για τη δραστική καταπολέμηση του είδους της δουλείας που η απόλυτη φτώχεια δημιουργεί.

Στις δυτικοευρωπαϊκές χώρες, η ιδέα ενός δικτύου ασφαλείας κάτω από το οποίο κανένας πολίτης δεν επιτρέπεται να πέσει έχει αρχίσει να γίνεται αποδεκτή όχι μόνο από την Κεντροαριστερά αλλά και από μια σημαντική μερίδα της συντηρητικής παράταξης. Σήμερα, αυτή η ιδέα μπορεί να επεκταθεί σε παγκόσμιο επίπεδο. Η ιδέα ενός παγκόσμιου δικτύου ασφαλείας που θα καταπολεμούσε τα επίπεδα απόλυτης φτώχειας σε όλο τον πλανήτη έχει πια ωριμάσει. Και αυτό γιατί μια σειρά από συνθήκες την καθιστούν εφικτή:

- Οικονομικές συνθήκες που κάνουν δυνατή τη ραγδαία αύξηση της παραγωγικότητας.
- Τεχνολογικές συνθήκες που επιτρέπουν μέσω της «συμπίεσης του τόπου και του χρόνου» την τεχνική/διοικητική υλοποίηση ενός σφαιρικού προγράμματος για την καταπολέμηση της απόλυτης φτώχειας.
- Πολιτισμικές συνθήκες που οδηγούν στην ευαισθητοποίηση της παγκόσμιας κοινής γνώμης στο πρόβλημα της απόλυτης εξαθλίωσης.
- Πολιτικοκοινωνικές συνθήκες κινητοποίησης των μη κυβερνητικών οργάνωσεων, που είναι αποφασισμένες να

μην αφήσουν τις ηγεσίες των πλουσίων χωρών να στρέψουν την πλάτη τους στα κοινωνικά και οικολογικά προβλήματα που η νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση δημιουργεί.

Βεβαίως, για την παραδοσιακή δογματική Αριστερά η ιδέα ενός παγκόσμιου δικτύου ασφαλείας που θα εξαφάνιζε την απόλυτη φτώχεια δεν είναι εφικτή μέσα στον καπιταλισμό. Καπιταλισμός εξ ορισμού σημαίνει εκμετάλλευση, φτώχεια, εξαθλίωση. Τα ίδια όμως επιχειρήματα είχε χρησιμοποιήσει η δογματική Αριστερά στις αρχές του 20ού αιώνα σε ό,τι αφορά την πιθανότητα δημιουργίας ενός κοινωνικού κράτους που θα άμβλυne τις ανισότητες και θα οδηγούσε στο μερικό εξανθρωπισμό του καπιταλισμού – τουλάχιστον στο επίπεδο του έθνους-κράτους. Η μεταπολεμική ανάπτυξη του κοινωνικού κράτους στις περισσότερες δυτικοευρωπαϊκές σοσιαλδημοκρατικές κοινωνίες και η επιβίωσή του ακόμη και στις συνθήκες της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης δείχνει πόσο εσφαλμένη ήταν και εξακολουθεί να είναι σήμερα αυτού του είδους η απαισιοδοξία πρόβλεψη. Κατά τον ίδιο τρόπο που το κοινωνικό κράτος εξάλειψε τα απόλυτα επίπεδα φτώχειας στο επίπεδο του έθνους-κράτους (στο κέντρο και στην ημiperiferία του καπιταλιστικού συστήματος), έτσι και σήμερα κάτι παρόμοιο μπορεί να συμβεί στο επίπεδο του παγκόσμιου χωριού. Αυτό σημαίνει βέβαια την ένταση των αγώνων για το πέρασμα από το σημερινό, νεοφιλελεύθερο σε ένα «νεο-σοσιαλδημοκρατικό» τρόπο ρύθμισης της παγκόσμιας οικονομίας και της κοινωνίας.

Σκέψεις για μια στρατηγική αλλαγή

ΤΑ ΠΑΡΑΠΑΝΩ ΘΕΤΟΥΝ ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ των φορέων της αλλαγής. Είναι δυνατό να εντοπίσουμε φορείς που μπορούν να πραγματοποιούν τέτοια αλλαγή; Οι απαισιοδοξοί προτείνουν, ορθά, ότι δεν διαπιστώνουμε την εμφάνιση αντι-συστημικών

κινημάτων «από κάτω» και ότι τα θύματα του σημερινού παγκόσμιου συστήματος είναι ανίκανα να οργανωθούν και να αντισταθούν. Οι απαισιοδοξοί όμως σφάλλουν όταν υποθέτουν ότι ο κοινωνικός μετασχηματισμός μπορεί να επέλθει μόνο «από κάτω». Η αλλαγή εκ των άνω, ή μάλλον ένας συνδυασμός κινήσεων «από κάτω και άνω», είναι εφικτή, χωρίς βέβαια να είναι αναπόφευκτη ή σίγουρη.

Πιο συγκεκριμένα, είναι δυνατό να εντοπίσουμε τρεις τύπους καπιταλιστικής τροχιάς:

- Την αμερικανική, που συνδυάζει οικονομικό δυναμισμό με πολύ μεγάλη εργασιακή ανασφάλεια και αυξανόμενες ανισότητες.
- Την ασιατική παραλλαγή, που είναι εξίσου δυναμική αλλά και εντόνως αυταρχική και η οποία, παρά την πρόσφατη κρίση της, βρίσκεται οριστικά σε πορεία ανόδου, και
- Τον δυτικοευρωπαϊκό τύπο καπιταλισμού, που είναι λιγότερο δυναμικός αλλά περισσότερο ανθρώπινος από τον αμερικανικό καπιταλισμό και λιγότερο αυταρχικός από τον ασιατικό «ομόλογό» του.

Τα παραπάνω καταδεικνύουν πολύ καθαρά μια σοβαρή απόκλιση συμφερόντων ανάμεσα στις ΗΠΑ και την Ευρωπαϊκή Ένωση. Το παγκόσμιο σύστημα σήμερα ευνοεί τις πρώτες και δημιουργεί σοβαρές δυσκολίες στη δεύτερη. Πράγματι, οι ευρωπαϊκές πολιτικές ελίτ αντιμετωπίζουν το ακόλουθο δίλημμα: πρέπει είτε να αποδεχθούν τους νεοφιλελεύθερους κανόνες του παγκόσμιου παιχνιδιού, περίπτωση κατά την οποία θα υποχρεωθούν, σε αντίθεση με τις επιθυμίες των εκλογικών τους σωμάτων, να καταργήσουν τις ρυθμίσεις τους για την κοινωνική πρόνοια, προκειμένου να γίνουν περισσότερο ανταγωνιστικές, είτε θα αναγκαστούν να αμφισβητήσουν το παγκόσμιο status quo και να πιέσουν για ένα είδος σοσιαλδημοκρατικής παγκόσμιας ρύθμισης, εντός της οποίας η διαδικασία δημιουργίας πλούτου θα είναι κοινωνικά δίκαιη και φιλική προς το περιβάλλον.

Η αντίρρηση ότι ένα τέτοιο σύστημα δεν είναι δυνατό και

ότι ο σημερινός καπιταλισμός τύπου «καζίνο» είναι εδώ και θα παραμείνει έχει πολύ περισσότερο να κάνει με την ιδεολογία παρά με εχέφρονα ανάλυση. Φυσικά, η υπέρβαση της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης προϋποθέτει την περαιτέρω οικονομική, κοινωνική και πολιτική ολοκλήρωση της Ευρώπης προς σοσιαλδημοκρατικές κατευθύνσεις.

Η μετάβαση από ένα νεοφιλελεύθερο σε ένα σοσιαλδημοκρατικό καθεστώς παγκόσμιας ρύθμισης είναι η θεμελιακή προϋπόθεση για να μετασχηματιστεί η σημερινή, αρνητική δυναμική σε μια κατάσταση στην οποία η παγκόσμια ανάπτυξη θα συνδέεται με την κοινωνική ενσωμάτωση. Με άλλα λόγια, μόνο σε συνθήκες ρυθμισμένου ανταγωνισμού μπορεί να επιτευχθεί μια παγκόσμια κοινωνική συμφωνία μεταξύ των εχόντων και των μη εχόντων, όχι μόνο στη σφαίρα της βοήθειας, αλλά, πάνω απ' όλα σε εκείνη της παραγωγής και της κατανάλωσης.

Σε ό,τι αφορά τη βοήθεια, δεν είναι μόνο αναγκαίο να αυξηθεί σημαντικά η ποσότητα των πόρων που εκχωρούνται στις φτωχές χώρες· είναι επίσης απαραίτητο να διασφαλιστεί ότι δεν οικειοποιούνται τη βοήθεια αυτή οι πολιτικές ελίτ των φτωχών χωρών, που ενδιαφέρονται περισσότερο για ιδιοπλουτισμό παρά για την ανάπτυξη της χώρας τους. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί με την εστίαση σε προγράμματα τα οποία παρακάμπτουν το αντιαναπτυξιακό, κλεπτοκρατικό πολιτικό καθεστώς που υπάρχει στις περισσότερες φτωχές χώρες. Όπου αυτό δεν είναι δυνατόν, οι δωρητές θα πρέπει να επιμένουν για αυστηρό λογιστικό έλεγχο και να παρακολουθούν εκ του σύνεγγυς το πώς χρησιμοποιείται η βοήθεια. Σε αυτό το πλαίσιο, τα επιχειρήματα των εγχώριων ελίτ αναφορικά με την εθνική κυριαρχία είναι απλώς ιδεολογικοί μηχανισμοί που διευκολύνουν την απροκάλυπτη λεηλασία. Η προέχουσα αρχή θα πρέπει να είναι: καμία βοήθεια χωρίς αυστηρό έλεγχο από ανεξάρτητους ειδικούς (π.χ. διεθνείς εταιρίες που ειδικεύονται στο λογιστικό έλεγχο).

Από αυτή την οπτική γωνία, μια παγκόσμια κοινωνική συμ-

φωνία στη σφαίρα της βοήθειας συνεπάγεται υποχωρήσεις και από τις δύο πλευρές – διαφάνεια από την πλευρά των φτωχών κρατών και γενναιοδωρία από την πλευρά των πλουσίων. Το ίδιο ισχύει για τη σφαίρα της παραγωγής και της κατανάλωσης. Είναι αδύνατον να πεισθεί ο Νότος να υιοθετήσει φιλικές προς το περιβάλλον στρατηγικές αγροτικής και βιομηχανικής παραγωγής χωρίς μαζική βοήθεια από τη Δύση στο επίπεδο της έρευνας, της ανάπτυξης εναλλακτικών τεχνολογιών και της χρηματοδότησης. Είναι εξίσου αδύνατον να πεισθεί ο Νότος να επιλέξει περιβαλλοντικά ορθούς τρόπους κατανάλωσης χωρίς μια ώθηση για περισσότερο φειδωλές, λιγότερο σπάταλες πρακτικές κατανάλωσης στον Βορρά.

Με άλλα λόγια, η μετάβαση από την παρούσα αρνητική σε μια θετική σπείρα στον άξονα «ανάπτυξη - κατανομή - οικολογία» προϋποθέτει ταυτόχρονα ένα πιο ανθρώπινο καθεστώς παγκόσμιας ρύθμισης και αμοιβαίες παραχωρήσεις τόσο από τις φτωχές όσο και από τις πλούσιες χώρες.

II

Η ΔΙΑΚΡΙΣΗ ΑΡΙΣΤΕΡΑ-ΔΕΞΙΑ ή Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ

Εισαγωγή

ΑΠΟ ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΤΗΣ ΒΗΜΑΤΑ, η Αριστερά συνδέεται άρρηκτα με δύο βασικές αντιλήψεις: του εκσυγχρονισμού και της επέκτασης των πολιτικών, κοινωνικοοικονομικών και πολιτισμικών δικαιωμάτων στα μη προνομιούχα στρώματα της κοινωνίας. Ένας τρόπος για να οριστεί ο εκσυγχρονισμός είναι να συνδεθεί με τις κοινωνικές διαδικασίες και ρυθμίσεις που θεσμοθετήθηκαν στη Δυτική Ευρώπη μετά τη Βιομηχανική Επανάσταση στην Αγγλία και την Επανάσταση του 1789 στη Γαλλία. Απόρροια των επαναστάσεων αυτών ήταν μια πρωτοφανής κοινωνική κινητοποίηση, καθώς οι κάθε είδους τοπικισμοί της προβιομηχανικής περιόδου εξασθένησαν ή καταλύθηκαν και η πλειονότητα του πληθυσμού εντάχθηκε στις ευρύτερες ενότητες της εθνικής αγοράς και του εθνικού κράτους. Η διαδικασία αυτής της ένταξης πήρε άλλοτε *αυτόνομη* και άλλοτε *ετερόνομη* μορφή. Στην πρώτη περίπτωση (π.χ. στην Αγγλία του 19ου αιώνα) τα πολιτικά και κοινωνικοοικονομικά δικαιώματα, που στην προβιομηχανική περίοδο περιοριζόνταν σε μια μικρή μειονότητα, επεκτάθηκαν βαθμι-

αία έως τη βάση της κοινωνικής πυραμίδας, βελτιώνοντας έτσι σημαντικά το επίπεδο των μαζών ως προς την ευημερία, τις πολιτικές ελευθερίες και τη σχετική κοινωνική δικαιοσύνη. Στη δεύτερη περίπτωση (της ετερόνομης διαδικασίας), οι λαϊκές τάξεις εντάχθηκαν μεν οριστικά στους μηχανισμούς της εθνικής αγοράς και της κρατικής γραφειοκρατίας, χωρίς ωστόσο και να αποκτήσουν τα ανάλογα θεμελιώδη δικαιώματα (π.χ. Πρωσία στο 19ο αιώνα).

Υπεραπλουστεύοντας, θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι, από τις απαρχές της ήδη, η Αριστερά υποστήριξε τον εκσυγχρονισμό σε συνδυασμό με την ευρύτερη δυνατή επέκταση των δικαιωμάτων – με άλλα λόγια, ήταν υπέρ μιας σχετικά αυτόνομης ενσωμάτωσης των κατώτερων τάξεων στο εθνικό κέντρο. Από την άλλη μεριά, η Δεξιά ήταν κατηγορηματικά αντίθετη στον εκσυγχρονισμό ή, αργότερα, όταν έγινε φανερό ότι η διαδικασία του εκσυγχρονισμού ήταν αναπόφευκτη, επιδίωκε μια κοινωνική κινητοποίηση ετερόνομου τύπου, που θα εξασφάλιζε τη συμμετοχή των κατώτερων τάξεων σε πεδία της εθνικής ζωής όπως η στρατιωτική θητεία, χωρίς ωστόσο να τους παραχωρήσει και ανάλογα πολιτικά δικαιώματα. Η άποψη της συντηρητικής Δεξιάς ήταν ότι, αν η ανάσχεση ή η ανατροπή των διαδικασιών κινητοποίησης και μαζικής πολιτικής παρουσίας των λαϊκών στρωμάτων είναι ανέφικτη, θα πρέπει τουλάχιστον να αποτραπεί η επέκταση των δικαιωμάτων, έτσι ώστε να μην μπορούν τα στρώματα αυτά να θίξουν τα προνόμια της κυρίαρχης ελίτ.

Αριστερά και σοσιαλδημοκρατία: Μετάθεση στόχων

ΟΙ ΔΥΟ ΑΥΤΟΙ ΒΑΣΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ της Αριστεράς (εκσυγχρονισμός και επέκταση των δικαιωμάτων προς τα κάτω) συχνά αγνοήθηκαν και εξακολουθούν να αγνοούνται από αυτοαποκαλούμενα προοδευτικά κινήματα ή κόμματα, τα οποία, μέσω

σύνθετων διαδικασιών «μετάθεσης», μετατρέπουν τα μέσα σε σκοπούς.

Η μετάθεση αυτή έχει πάρει κατά καιρούς διάφορες μορφές, όπως: προσκόλληση στα «ιερά» κείμενα του Μαρξισμού-Λενινισμού, υποστήριξη καθεστώτων που αυτοαποκαλούνται σοσιαλιστικά ή κομμουνιστικά ή λαϊκιστικών κομμάτων και συντεχνιών, που υπηρετούν διακηρυκτικά μάλλον παρά ουσιαστικά τα λαϊκά συμφέροντα, υιοθέτηση μαξιμαλιστικών στρατηγικών κοινωνικού μετασχηματισμού, οι οποίες αντί να διευρύνουν τα κοινωνικά δικαιώματα, καταλήγουν στη συρρίκνυσή τους κ.ο.κ. Ανεξάρτητα από τη συγκεκριμένη μορφή που παίρνει η μετατόπιση των στόχων, το αποτέλεσμα είναι πάντοτε να θυσιάζεται η ουσία για χάρη μιας τυπικής λογικής. Με άλλα λόγια, πρόκειται για αντιδραστική υποστήριξη ξεπερασμένων θεσμών και δογματική υιοθέτηση συνθημάτων και συνταγών, με παράλληλη άρνηση μιας νηφάλιας εκτίμησης του τι συνεπάγονται όλα αυτά ως προς την προώθηση του «αυτόνομου» εκσυγχρονισμού, την επέκταση δηλαδή των δικαιωμάτων προς τη βάση της κοινωνικής πυραμίδας.

Τίποτα, ίσως, δεν δείχνει πιο καθαρά αυτή τη μετατόπιση στόχων της Αριστεράς όσο η σταθερή περιφρόνηση, ή ακόμα και δυσφήμιση, της σοσιαλδημοκρατίας, των επιτευγμάτων της στο παρελθόν και της δυνητικής μελλοντικής συνεισφοράς της στην υπόθεση της κοινωνικής χειραφέτησης. Ο όρος σοσιαλδημοκρατία χρησιμοποιείται εδώ με την ευρύτερή του έννοια: δεν ταυτίζεται με συγκεκριμένα κόμματα ή καθεστώτα που αυτοαποκαλούνται σοσιαλδημοκρατικά. Μιλώντας για σοσιαλδημοκρατικές πολιτικές οργανώσεις και κινήματα, εννοώ εκείνα που (αρνητικά) απορρίπτουν τις νεοφιλελεύθερες μορφές καπιταλιστικής ανάπτυξης, αλλά και την πολιτική επαναστατικής ανατροπής του καπιταλισμού, ενώ (θετικά) υποστηρίζουν ότι είναι όχι μόνο επιθυμητό αλλά και εφικτό να αγωνίζεται κανείς για οικονομική ανάπτυξη, πολιτική ελευθερία και κοινωνική δικαιοσύνη μέσα στο πλαίσιο του καπιταλισμού. Τουλάχιστον βραχυπρόθεσμα και μεσοπρόθεσμα.

Από σοσιαλδημοκρατική σκοπιά, το κρίσιμο ζήτημα στις δεκαετίες που έρχονται δεν είναι η κατάλυση ή η υπέρβαση του καπιταλισμού, αλλά ο εξανθρωπισμός του. Αν κανείς παρακάμψει προς στιγμή το δόγμα για τον εγγενώς εκμεταλλευτικό ή «κακό» χαρακτήρα του καπιταλισμού, βλέπει ότι ο αγώνας για τον εξανθρωπισμό του έχει στεφθεί με σημαντική επιτυχία σε χώρες όπου η λαϊκή πίεση από κάτω ή/και μεταρρυθμίσεις από πάνω έχουν ως αποτέλεσμα την ευρύτερη επέκταση των πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων στις λαϊκές τάξεις. Ο σχετικά «αυτόνομος» αυτός εκσυγχρονισμός έχει οδηγήσει χώρες όπως η Σουηδία, η Ολλανδία, το Βέλγιο, η Νέα Ζηλανδία κ.ά. σε επίπεδα ευημερίας, πολιτικής ελευθερίας και κοινωνικής δικαιοσύνης που επιτυγχάνονται για πρώτη φορά στην ιστορία της ανθρωπότητας.

Τα σημαντικά αυτά επιτεύγματα ένα σημαντικό κομμάτι της Αριστεράς επιμένει να τα υποτιμά συστηματικά. Ενώ στο παρελθόν η υποτίμηση αυτή εκφραζόταν κυρίως με την τάση της ριζοσπαστικής Αριστεράς να κρίνει πιο ανυστερή τις αποτυχίες της σοσιαλδημοκρατίας από ό,τι εκείνες του κομμουνισμού, σήμερα παίρνει συνήθως τη μορφή μιας, υποτίθεται, αμερόληπτης (αλλά στην πραγματικότητα αυθαίρετης) αξιολόγησης του παρελθόντος και των μελλοντικών προοπτικών των δύο συστημάτων. Μετά το 1989 ειδικότερα, συνεχώς ακούμε ότι, μπορεί τα κομμουνιστικά καθεστώτα να κατέρρευσαν, αλλά και η σοσιαλδημοκρατία βρίσκεται σε κατάσταση βαθιάς κρίσης (βλ. π.χ. G. Therborn, «The Balance sheet of the left», *New Left Review*, No 194).

Θα μπορούσε κανείς να κατανοήσει γιατί οι νεοφιλελεύθεροι, στην προσπάθειά τους να συγκαλύψουν τη χρεοκοπία του θάτσερισμού/ριγκανισμού, διατυπώνουν παρόμοιες απόψεις. Όταν, όμως, ισοπεδωτικές απόψεις που εξισώνουν τα επιτεύγματα και τις προοπτικές του κομμουνισμού και της σοσιαλδημοκρατίας διατυπώνονται από την αριστερή διάνοηση, εκτός από το ότι είναι ανακριβείς, έχουν ως αποτέλεσμα και την αυτοϋπονόμευση και «απονομιμοποίηση» πραγ-

ματικά αριστερών, φιλολαϊκών κινημάτων και κομμάτων. Παράλληλα, με τον τρόπο αυτό, ενισχύεται ο μύθος που καλλιεργεί η Δεξιά, για το θρίαμβο του φιλελεύθερου καπιταλισμού στη μεταψυχροπολεμική περίοδο. Στη διαμόρφωση και διάδοση του μύθου αυτού έχει συμβάλει σημαντικά και η Αριστερά, με το να υποβαθμίζει τα σοσιαλδημοκρατικά επιτεύγματα του παρελθόντος και τις προοπτικές νέων σοσιαλδημοκρατικών στρατηγικών για το μέλλον. Στην πραγματικότητα, η μεγάλη επιτυχία που σημειώνει ο μύθος για το θρίαμβο του φιλελεύθερου καπιταλισμού οφείλεται στο ότι τόσο η Δεξιά όσο και η συμβατική Αριστερά αποσιωπούν συστηματικά το γεγονός πως ο εξανθρωπισμός του καπιταλισμού στο επίπεδο του κράτους-έθνους και η ανάπτυξη του κοινωνικού κράτους οφείλονται όχι αποκλειστικά αλλά κυρίως στην ανάπτυξη μαζικών εργατικών κινημάτων, συνδικάτων και κομμάτων που ακολούθησαν όχι τον Λένιν ή τον Μπακούνιν αλλά τη ρεφορμιστική στρατηγική του Μπερνστάιν.

Η αναποτελεσματικότητα των συμβατικών μέσων

ΔΕΝ ΜΠΟΡΕΙ, ΦΥΣΙΚΑ, κανείς να αρνηθεί ότι οι συνθήκες σήμερα κάθε άλλο παρά είναι ευνοϊκές για σοσιαλδημοκρατικές πολιτικές όπως εκείνες που εφαρμόστηκαν με επιτυχία τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια. Πράγματι, έως την οικονομική κρίση του 1974, η οικονομική ευημερία και η σχετική αυτονομία του εθνικού κράτους απέναντι στην παγκόσμια οικονομία επέτρεψαν στους σοσιαλδημοκρατικούς στόχους της οικονομικής ανάπτυξης και της, περιορισμένης έστω, επέκτασης των δικαιωμάτων προς τα κάτω να υλοποιηθούν σε αρκετές ευρωπαϊκές χώρες.

Στις χώρες αυτές, όχι μόνο κεντροαριστερές αλλά και συντηρητικές κυβερνήσεις ακολουθούσαν σοσιαλδημοκρατικές πολιτικές, δηλαδή πολιτικές βασισμένες στην οικονομική

ανάπτυξη με σχετική κοινωνική δικαιοσύνη μέσω «κεϋνσιανών» βασικά μέτρων (λ.χ. τόνωση της ζήτησης, κορπορατιστικές συμφωνίες ανάμεσα στο κράτος, το κεφάλαιο και την εργασία, ανάπτυξη του λεγόμενου κράτους πρόνοιας κ.λπ.).

Αντίθετα, στην περίοδο μετά το 1974, το φαινόμενο της «έρπουσας» ανάπτυξης (που διακόπτεται από παρατεταμένες περιόδους ύφεσης) καθώς και οι γοργοί ρυθμοί με τους οποίους ενισχύθηκε ο παγκόσμιος χαρακτήρας της οικονομίας μετέτρεψαν τα παραδοσιακά σοσιαλδημοκρατικά μέσα για την επίτευξη του στόχου «εκσυγχρονισμός συν κράτος πρόνοιας» σε απαρχαιωμένα εργαλεία. Ακόμα και στις χώρες όπου βρίσκονταν στην εξουσία σοσιαλδημοκρατικά ή σοσιαλιστικά κόμματα, οι αλλαγές στο διεθνές πλαίσιο και η καθολική πορεία της παγκόσμιας οικονομίας κατέστησαν πια αδύνατη τη σύνδεση οικονομικής ανάπτυξης και κοινωνικής ευημερίας μέσω παραδοσιακών σοσιαλδημοκρατικών προγραμμάτων.

Η σοσιαλιστική κυβέρνηση στη Γαλλία, για παράδειγμα, που στις αρχές της δεκαετίας του 1980 προσπάθησε να αγνοήσει τη διεθνή πραγματικότητα, σύντομα, μετά από έναν περίπου χρόνο εφαρμογής συμβατικής σοσιαλδημοκρατικής πολιτικής (π.χ. μεγάλης κλίμακας εθνικοποιήσεις), αναγκάστηκε να «ανακρούσει πρύμναν». Παρά την υψηλή ανεργία και την αύξηση των κοινωνικών ανισοτήτων, που ήταν φυσικό να προκύψουν από μια εγκατάλειψη της συμβατικής σοσιαλδημοκρατικής πολιτικής, η γαλλική κυβέρνηση υιοθέτησε στρατηγική λιτότητας, ώστε να ενισχυθεί η ανταγωνιστικότητα της γαλλικής οικονομίας στο πλαίσιο της ΕΟΚ. Οι Ισπανοί σοσιαλιστές, έχοντας διδαχθεί από τη γαλλική εμπειρία, από την πρώτη στιγμή που ανέλαβαν τη διακυβέρνηση τάχθηκαν υπέρ της συγκράτησης των μισθών και της ταχύρρυθμης εκβιομηχάνισης (μέσω της εισροής κεφαλαίων από το εξωτερικό), προκαλώντας έτσι εκτεταμένη ανεργία.

Αν πάντως οι κλασικές σοσιαλδημοκρατικές συνταγές δεν κατάφεραν να ανταποκριθούν με επιτυχία στις δυσκολίες των δύο δεκαετιών μετά το 1974, εξίσου αποτυχημένες αποδείχτη-

καν και οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές – ακόμα και σε περιπτώσεις εφαρμογής τους από κυβερνήσεις που πίστευαν ακράδαντα στην αποτελεσματικότητά τους. Στη Μ. Βρετανία, για παράδειγμα, η μονεταριστική πολιτική της Θάτσερ οδήγησε σε επίταση των κοινωνικών ανισοτήτων και στη δημιουργία ενός τεράστιου υποπρολεταριάτου.

Συνοψίζοντας, είναι σαφές πως σήμερα ούτε οι νεοφιλελεύθερες ούτε οι συμβατικές σοσιαλδημοκρατικές πολιτικές μπορούν να ανταποκριθούν ικανοποιητικά στις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν τα εθνικά κράτη από τις εξελίξεις στην παγκόσμια οικονομία και από τη διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Επιπλέον, μπορεί επίσης να θεωρηθεί δεδομένο ότι η πλειοψηφία του πληθυσμού στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης απορρίπτει αφενός τη διεθνή περιθωριοποίηση που συνεπάγεται η μη ανταγωνιστικότητα της οικονομίας, και αφετέρου την εσωτερική, μαζική κοινωνική περιθωριοποίηση, που αναπόφευκτα συνοδεύει το βασισμένο σε μονεταριστικά πρότυπα εκσυγχρονισμό.

Η πρόκληση, επομένως, για την Αριστερά σήμερα είναι να βρει νέους τρόπους, ώστε να επανασυνδέσει την ανταγωνιστικότητα της οικονομίας με την κοινωνική δικαιοσύνη· με άλλα λόγια, να πετύχει και πάλι τους παραδοσιακούς σοσιαλδημοκρατικούς στόχους, επινοώντας νέες στρατηγικές – στρατηγικές που θα λαμβάνουν σοβαρά υπόψη το δύσκολο σημερινό διεθνές κλίμα, ένα από τα χαρακτηριστικά του οποίου είναι η σύγκλιση σοσιαλδημοκρατικών/κεντροαριστερών δυνάμεων και αυτών της Κεντροδεξιάς.

Παγκοσμιοποίηση και η σύγκλιση Κεντροαριστεράς και Κεντροδεξιάς

Η ΣΥΓΚΛΙΣΗ ΚΕΝΤΡΟΑΡΙΣΤΕΡΑΣ ΚΑΙ ΚΕΝΤΡΟΔΕΞΙΑΣ που βλέπουμε στη χώρα μας συνδέεται άμεσα με τη νεοφιλελεύθερη

παγκοσμιοποίηση που αναπτύσσεται ραγδαία από τη δεκαετία του '70 έως σήμερα. Το απότομο άνοιγμα των αγορών που η παγκοσμιοποίηση επέφερε οδήγησε σε θεαματική αύξηση του παραγόμενου πλούτου από τη μια μεριά και από την άλλη σε εξίσου θεαματική αύξηση των ανισοτήτων και σε εθνικό και σε παγκόσμιο επίπεδο. Μέσα στο νέο αυτό πλαίσιο, όπως τονίσαμε πιο πάνω, οι συμβατικές σοσιαλδημοκρατικές πολιτικές έπαψαν να λειτουργούν αποτελεσματικά. Μετά τη στροφή 180 μοιρών της σοσιαλιστικής κυβέρνησης Μιτερράν, όλες οι κεντροαριστερές/σοσιαλδημοκρατικές κυβερνήσεις αντιλήφθηκαν πως ο κεύνσιανού τύπου κρατικός παρεμβατισμός δεν είναι πια δυνατός. Αντιλήφθηκαν, με άλλα λόγια, πως υπάρχει μια βασική αντινομία μεταξύ μιας νεοφιλελεύθερης παγκόσμιας οικονομίας και μιας κρατικιστικής οικονομικής στρατηγικής στο επίπεδο ενός συγκεκριμένου κράτους-έθνους. Αυτή η διαπίστωση ανάγκασε τη σοσιαλδημοκρατική Κεντροαριστερά να αντιμετωπίσει πιο θετικά τις αξίες του ανταγωνισμού και της παραγωγικότητας που το άνοιγμα της αγοράς τείνει να δημιουργεί.

Αυτή η αντικρατιστική στροφή της Κεντροαριστεράς οφείλεται λιγότερο στην «προδοσία των πολιτικών ελίτ» και περισσότερο σε δομικούς παράγοντες. Ο πιο σημαντικός έχει να κάνει με την ανισορροπία μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας που δημιουργήσε η ραγδαία απελευθέρωση των χρηματιστηριακών αγορών τις τρεις τελευταίες δεκαετίες. Η νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση δεν οδηγεί, όπως πολλοί νομίζουν, στην περιθωριοποίηση/σταδιακή εξαφάνιση του κράτους-έθνους. Είναι όμως γεγονός πως τα επιμέρους δυτικοευρωπαϊκά κράτη αδυνατούν να ελέγξουν εντός των εθνικών συνόρων τους τις κινήσεις των κεφαλαίων και άρα δεν μπορούν να παίξουν τον εξισορροπητικό/αναδιανεμητικό ρόλο που έπαιξαν στην πρώιμη μεταπολεμική περίοδο (τη λεγόμενη «χρυσή εποχή της σοσιαλδημοκρατίας»). Σε εθνικό επίπεδο, κάθε σοβαρή προσπάθεια μείωσης των ανισοτήτων και περιορισμού της μαζικής περιθωριοποίησης που το άνοιγμα των αγο-

ρών δημιουργεί υποσκάπτει το «ευνοϊκό κλίμα» για την προσέλκυση ξένων επενδύσεων. Στη συνέχεια, η έλλειψη επενδύσεων μειώνει το ρυθμό ανάπτυξης και οδηγεί στην οικονομική στασιμότητα – δηλαδή στην παραγωγή λιγότερου πλούτου. Με άλλα λόγια, η βασική αντινομία που η νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση έχει δημιουργήσει είναι αυτή μεταξύ της παραγωγής πλούτου και της σχετικά δίκαιης κατανομής του.

Από την άλλη μεριά όμως, η σύγκλιση δεν ήταν μονόπλευρη αλλά αμφίπλευρη. Δεν ήταν μόνο η Κεντροαριστερά που αναγκάστηκε να εγκαταλείψει σταδιακά την κρατικιστική οικονομική πολιτική. Η Κεντροδεξιά αναγκάστηκε επίσης να εγκαταλείψει την ακραία νεοφιλελεύθερη ιδεολογία, η οποία ισχυρίζεται ότι οι μηχανισμοί της αγοράς λύνουν όχι μόνο τα προβλήματα της παραγωγής πλούτου αλλά και αυτά της αναδιανομής του (μέσω του περίφημου trickle down effect: δηλαδή της αυτόματης, χωρίς κρατική παρέμβαση, διάχυσης του πλούτου προς τα κάτω). Έτσι, κεντροδεξιές κυβερνήσεις, στην Ευρώπη τουλάχιστον, αποδέχθηκαν ότι οι κοινωνικές κατακτήσεις της «χρυσής περιόδου της σοσιαλδημοκρατίας» (1945-1975) δεν είναι δυνατό να ανατραπούν πλήρως. Αντιλήφθηκαν ότι μια αντιλαϊκή στρατηγική αποδόμησης του κράτους πρόνοιας θα ήταν, από εκλογική άποψη, καταστροφική. Έτσι, αν η ανάγκη επιβίωσης σε ένα νεοφιλελεύθερο παγκόσμιο σύστημα υποχρέωσε την Κεντροαριστερά να πάρει περισσότερο στα σοβαρά τη λογική της αγοράς, η ανάγκη εκλογικής υποστήριξης υποχρέωσε την Κεντροδεξιά να σεβαστεί σε σημαντικό βαθμό τη λογική της κοινωνικής συνοχής που το κράτος πρόνοιας εκπροσωπεί. Είναι ακριβώς γι' αυτόν το λόγο που, αν και το δυτικοευρωπαϊκό κράτος πρόνοιας δέχεται σοβαρές πιέσεις/επιθέσεις, κατόρθωσε να επιβιώσει – ακόμη και στη θατσερική/μπλερική Αγγλία. (Οι εμπειρικές έρευνες που έχουν γίνει σε αυτό το θέμα απορρίπτουν κατηγορηματικά το μύθο της ραγδαίας έκλειψης του κράτους πρόνοιας στη Δυτική Ευρώπη).

Πέρα από τη σύγκλιση I: Κοινωνία πολιτών και συμμετοχική δημοκρατία

ΑΝ ΔΕΧΤΟΥΜΕ ΤΗ ΣΥΓΚΛΙΣΗ Κεντροαριστεράς και Κεντροδεξιάς, υπάρχουν ακόμη τομείς όπου η πρώτη μπορεί να διαφοροποιηθεί από τη δεύτερη; Σε αυτή την ερώτηση σημαντικός αριθμός προοδευτικών διανοουμένων απαντά σήμερα καταφατικά προβάλλοντας την ιδέα της εμβάθυνσης της δημοκρατίας ως μια στρατηγική της Κεντροαριστεράς που είναι βιώσιμη – ακόμη και στην περίπτωση μακροχρόνιας επιβίωσης του παγκόσμιου νεοφιλελεύθερου status quo.

Η ιδέα της συμμετοχικής δημοκρατίας και πιο γενικά της ανάγκης ριζικής εμβάθυνσης της δημοκρατικής διαδικασίας, παρ' όλο που έχει μακρά ιστορία, αναπτύχθηκε κατά συστηματικό τρόπο πρόσφατα από πολλούς διανοούμενους, που μετά την κατάρρευση του υπάρχοντος σοσιαλισμού, το άνοιγμα των παγκόσμιων αγορών και την επακόλουθη σύγκλιση Κεντροαριστεράς και Κεντροδεξιάς είδαν στο ριζοσπαστικό εκδημοκρατισμό και στην ανάπτυξη της κοινωνίας των πολιτών ένα νέο πεδίο πολιτικοποίησης και αμφισβήτησης των πολιτικοκοινωνικών κατεστημένων (βλ. τα έργα των Hirst, Laclau, Castells, Mouffe, Cohen, Arato, Kean, Held κ.ά.).

Από την «κεντροαριστερή» αυτή προοπτική, αν η αμφισβήτηση του status quo στις «νεωτερικές» δυτικοευρωπαϊκές κοινωνίες ξεκίνησε με αγώνες για τη διάχυση πολιτικών δικαιωμάτων στις λαϊκές μάζες (π.χ. αγώνες για τη θεσμοποίηση της καθολικής ψηφοφορίας στο 19ο αιώνα), συνεχίστηκε με την απαίτηση διάχυσης κοινωνικοοικονομικών δικαιωμάτων πρόνοιας στον 20ό αιώνα. Στο κατώφλι του 21ου, αιώνα η αμφισβήτηση πρέπει να περάσει από τον πολιτικό και κοινωνικοοικονομικό χώρο σε αυτόν της κοινωνίας των πολιτών. Περνάμε, με άλλα λόγια, από αγώνες για τη διάχυση/εξάπλωση πολιτικών και κοινωνικοοικονομικών δικαιωμάτων σε αγώνες για τη διάχυση πολιτισμικών δικαιωμάτων (δικαίωμα στην ετερότητα) καθώς και «δικαιωμάτων του πολίτη». Τα

τελευταία συνδέονται με την ανάγκη ενεργοποίησης του πολίτη σε έναν τρίτο χώρο, που δεν λειτουργεί ούτε στη βάση της κομματικοκρατικής λογικής ούτε σε αυτήν της αγοράς.

Είναι ακριβώς σε αυτόν το χώρο που μπορεί να έχουμε, αντί για σύγκλιση, σαφή διαφοροποίηση μεταξύ Κεντροαριστεράς και Κεντροδεξιάς. Τουλάχιστον στο επίπεδο της πολιτικής θεωρίας, η συντηρητική ιδεολογία βασίζεται στη λογική «λιγότερο κράτος και περισσότερη αγορά», λιγότερο «αναποτελεσματικούς» γραφειοκράτες και περισσότερους «δημιουργικούς» επιχειρηματίες. Από την άλλη μεριά, η κεντροαριστερή στρατηγική της συμμετοχικής δημοκρατίας βασίζεται στη φόρμουλα: λιγότερο κράτος (αποκέντρωση, άμβλυνση της γραφειοκρατίας αλλά και της κομματικοκρατίας), λιγότερη αγορά (ρύθμιση, δηλαδή, της αγοράς με βάση όχι μόνο την παραγωγικότητα αλλά και την κοινωνική συνοχή και οικολογία) και περισσότερη κοινωνία των πολιτών (θεσμοποιημένη συνεργασία κομμάτων – ΜΚΟ, ανεξάρτητες Αρχές ως αντίβαρο στην κομματικοκρατία και αγοροκρατία κ.τ.λ.).

Με άλλα λόγια, η θεωρητική παράδοση στην οποία η έννοια της συμμετοχικής δημοκρατίας ανήκει τονίζει την ανάγκη αντιμετώπισης με ένα νέο, ριζοσπαστικό/δημοκρατικό τρόπο μιας σειράς δυσλειτουργιών που χαρακτηρίζουν και το σύγχρονο κράτος (αγκύλωση της δημόσιας διοίκησης, αυταρχισμός, διαφθορά, αδιαφάνεια) και την αγορά (μονοπωλιακές/ολιγοπωλιακές καταστάσεις, ανισότητες, έλεγχος πολιτικών και ΜΜΕ από μεγάλα οικονομικά συμφέροντα κ.τ.λ.). Αυτός ο τρόπος αντιμετώπισης των παραπάνω δυσλειτουργιών είναι «νέος», γιατί δεν βασίζεται μόνο στα κόμματα, που από τη σκοπιά της συμμετοχικής δημοκρατίας δεν μπορούν να είναι διαιτητές γιατί είναι μέρος του προβλήματος, αλλά και στη συσπείρωση πολιτών εκτός του κομματικού χώρου, καθώς και στη δημιουργία νέων, ανεξάρτητων Αρχών που, όταν έχουν ουσιαστική αυτονομία και δύναμη, λειτουργούν ως αντίβαρο και στις κομματικοκρατικές και στις αγοροκρατικές τάσεις της κοινωνίας. Βασίζεται, με άλλα λόγια, σε μια νέα

ισορροπία ανάμεσα σε κράτος, αγορά και κοινωνία πολιτών.

Η στρατηγική της συμμετοχικής δημοκρατίας, στο βαθμό που οδηγεί στη μετάβαση πόρων και εξουσιών από την αγορά και το κομματικοκρατικό σύστημα στην κοινωνία των πολιτών, αποτελεί μια καινοτόμο πολιτική, που μπορεί να οδηγήσει στην αναβίωση της κεντροαριστερής παράδοσης και στη διαφοροποίησή της από τις συντηρητικές πολιτικές δυνάμεις. Και αυτό γιατί οι τελευταίες υποστηρίζουν πως οι δυσλειτουργίες και του κράτους και της αγοράς μπορούν να διορθωθούν με συμβατικά μέσα. Για παράδειγμα, στη χώρα μας η συντηρητική παράταξη πρεσβεύει ότι για όλα τα δεινά φταίει η έλλειψη εναλλαγής στην εξουσία, που οδήγησε στην «καθεστωτική» νοοτροπία του ΠΑΣΟΚ. Με βάση αυτή τη λογική, η λύση θα έρθει μέσα από τα κόμματα. Θα έρθει τώρα που το «διεφθαρμένο και αλαζονικό» ΠΑΣΟΚ παραδίδει την εξουσία στη «μη καθεστωτική», «μη αλαζονική», «έντιμη» Ν.Δ.

Η θεωρία της συμμετοχικής δημοκρατίας δίνει λιγότερη έμφαση στη συχνή εναλλαγή των κομμάτων στην εξουσία και περισσότερη σε μια νέα ισορροπία ανάμεσα σε κράτος, αγορά και κοινωνία πολιτών. Σε μια κατάσταση όπου η κοινωνία πολιτών δεν θα συνθλίβεται, όπως στη χώρα μας, από τον αυταρχικό κρατικισμό από τη μία μεριά και την ασυδοσία της αγοράς από την άλλη. Μια κατάσταση όπου, τουλάχιστον μακροχρόνια, ο χώρος της κοινωνίας πολιτών θα παίζει επιτελικό ρόλο στη ρύθμιση των δυσλειτουργιών και της κρατικής μηχανής και της αγοράς. Πρόκειται βεβαίως για ένα όραμα. Ένα όραμα όμως που δεν είναι τελείως ουτοπικό σε μια περίοδο κατά την οποία βλέπουμε από τη μια μεριά την απαξίωση των κομμάτων και από την άλλη τη δίψα των σκεπτόμενων νέων για καινοτόμες, μη κομματικές μορφές συμμετοχής στο δημόσιο χώρο.

Βεβαίως, η συμμετοχική δημοκρατία δεν μπορεί να λύσει τα κύρια δομικά προβλήματα που η νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση έχει δημιουργήσει στο εσωτερικό των δυτικοευρωπαϊκών κοινωνιών (π.χ. το πρόβλημα της ανισορροπίας

μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας, των αδυναμιών του εθνικού κράτους να ελέγξει το πολυεθνικό κεφάλαιο κ.λπ.). Αυτό το σημείο μάς οδηγεί σε μια δεύτερη βασική διαφορά μεταξύ Κεντροαριστεράς και Κεντροδεξιάς, διαφορά που έχει να κάνει με την παγκοσμιοποίηση.

Πέρα από τη σύγκλιση II: Παγκόσμια προοδευτική διακυβέρνηση

ΟΙ ΚΕΝΤΡΟΑΡΙΣΤΕΡΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΗΓΕΣΙΕΣ στην Ευρώπη θα μπορέσουν να διαφοροποιηθούν από την Κεντροδεξιά όταν πάψουν να αντιμετωπίζουν το παγκόσμιο νεοφιλελεύθερο *status quo* σαν ένα «σιδερένιο νόμο» στον οποίο πρέπει παθητικά να προσαρμοστούν. Πρέπει να θέσουν ως πρωταρχικό τους στόχο όχι την ανεγκέφαλη προσαρμογή, αλλά τη ριζική αλλαγή του τρόπου ρύθμισης του παγκόσμιου συστήματος. Πρέπει επιτέλους στην πράξη και όχι μόνο στα λόγια να προωθήσουν ενεργά μια νέα παγκόσμια διακυβέρνηση, που θα δημιουργήσει μια πιο ανθρώπινη ισορροπία μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας, μεταξύ παραγωγής και δίκαιης κατανομής του παραγόμενου πλούτου, μεταξύ οικονομικών και μη οικονομικών, ουμανιστικών αξιών. Μια τέτοια ισορροπία επιτεύχθηκε σε ένα μεγάλο βαθμό στη Βορειοδυτική Ευρώπη (στο επίπεδο του κράτους-έθνους) στην πρώιμη μεταπολεμική περίοδο. Κατά παρόμοιο τρόπο πρέπει να επιτευχθεί ξανά σε ευρωπαϊκό και παγκόσμιο επίπεδο.

Η βασική προϋπόθεση για την επίτευξη του παραπάνω στόχου είναι βέβαια η πολιτική ενοποίηση της Ευρώπης και η αυτονομήσή της από τις ΗΠΑ. Οι τελευταίες προσπαθούν με κάθε μέσο να διατηρήσουν το παγκόσμιο νεοφιλελεύθερο *status quo* – ένα *status quo* το οποίο τους συμφέρει. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο οι ΗΠΑ δεν θέλουν την πολιτική ενοποίηση της Ευρώπης και προωθούν τον «ατλαντισμό». Να ένα πεδίο

όπου η Κεντροαριστερά (στη χώρα μας και αλλού) μπορεί να διαφοροποιηθεί σαφέστατα από την Κεντροδεξιά. Η τελευταία έχει κάθε συμφέρον να υποστηρίζει έναν «ατλαντισμό» που θα διαιωνίσει την ανισορροπία μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας. Δεν είναι λοιπόν καθόλου περίεργο το ότι η Ν.Δ. υποστήριξε, τουλάχιστον στην αρχή, την υποψηφιότητα του Κρις Πάτεν για την ευρωπαϊκή προεδρία! Ο «ατλαντισμός» προφανώς την ευνοεί αφού σταθεροποιεί το πλαίσιο όπου το κεφάλαιο έχει αυτόματα το πάνω χέρι, ενώ η εργασία είναι εκ των πραγμάτων αναγκασμένη να παίζει αμυντικό ρόλο.

Με άλλα λόγια, η σοσιαλδημοκρατική Αριστερά πρέπει να στοχεύσει σε μια ενωμένη Ευρώπη που θα έχει τη δική της φωνή στην παγκόσμια αρένα. Μια Ευρώπη που θα προωθεί τα δικά της συμφέροντα, που είναι πολύ διαφορετικά από αυτά της ηγεμονικής δύναμης. Οι διαφορές συμφερόντων μεταξύ Ε.Ε. και ΗΠΑ δεν είναι μόνο οικονομικές· είναι επίσης γεωπολιτικές (Ιράκ, Παλαιστίνη), κοινωνικές (διατήρηση των σοσιαλδημοκρατικών κοινωνικών κατακτήσεων) και πολιτισμικές (διατήρηση της κουλτούρας της αλληλεγγύης, που η άκρως ατομιστική, αγοροκρατική λογική προσπαθεί να εξαφανίσει).

Με βάση τα παραπάνω, η Κεντροαριστερά πρέπει να έχει κεντρικό στόχο (σε εθνικό, ευρωπαϊκό και παγκόσμιο επίπεδο) το πέρασμα από τη σημερινή κυριαρχία της *κοινωνίας της αγοράς* (όπου όλα θυσιάζονται στο βωμό της παραγωγικότητας/ανταγωνισμού) σε μια *κοινωνικά και οικολογικά ρυθμιζόμενη οικονομία* της αγοράς. Πρέπει, με άλλα λόγια, να έχει στόχο το πέρασμα από το σημερινό, αγοροκρατικό, μονολογικό στον πολυλογικό εκσυγχρονισμό.

III

ΥΠΟΜΝΗΜΑ Η ΔΙΑΚΡΙΣΗ ΑΡΙΣΤΕΡΑ-ΔΕΞΙΑ: ΥΠΕΡΒΑΣΗ ή ΣΥΝΕΧΕΙΑ;

Εισαγωγή

ΜΠΟΡΕΙ ΚΑΝΕΙΣ ΝΑ ΕΝΤΟΠΙΣΕΙ τρεις βασικές θέσεις ως αναφορά. Τη διάκριση Αριστερά-Δεξιά σήμερα. Από μια «μεταμοντέρνα» σκοπιά, η διάκριση αναφέρεται σε φαινόμενα τόσο αντιφατικά ώστε δεν έχει πια κανένα νόημα η χρησιμότητα. Από την άλλη μεριά, θεωρητικοί του προοδευτικού χώρου, όπως ο Bobbio (1987), υποστηρίζουν πως η έννοια της Αριστεράς –στο βειθμό που τονίζει την προβληματική της ισότητας και της κοινωνικής δικαιοσύνης– είναι τόσο χρήσιμη στη σημερινή συγκυρία όσο και στο παρελθόν. Μεταξύ αυτών των δύο αντικρουόμενων θέσεων μπορεί κανείς να τοποθετήσει τη θεώρηση του A. Giddens περί των εννοιών της Αριστεράς και της Δεξιάς.

Στο *Beyond Left and Right* (1994) και με κάπως διαφοροποιημένη μορφή στο *The Third Way* (1998) ο Giddens καθιερώνει μια καθαρή διάκριση μεταξύ των πολιτικών «ευκαιριών ζωής», που συνδέονται με τους αριστερούς στόχους της ισότη-

τας και της χειραφέτησης, και των «πολιτικών ζωής», που δεν μπορούν να κατανοηθούν με τις συμβατικές έννοιες της Αριστεράς και της Δεξιάς. Πιστεύω ότι με βάση την έννοια της νεωτερικότητας που ανέπτυξα πιο πάνω, η έννοια που συνδέεται με την αυτόνομη/ετερόνομη ένταξη στο κράτος-έθνος και τη διάχυση ή μη των δικαιωμάτων προς τα κάτω, η ασυνέχεια που βλέπει ο Giddens μεταξύ αγώνων χειραφέτησης και πολιτικών ζωής, εξαφανίζεται.

Πολιτικές ζωής και πολιτιστική χειραφέτηση

ΑΠΟ ΜΙΑ ΟΠΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗΣ (δηλαδή από την οπτική των φορέων δράσης και των δικαιωμάτων τους), κατά τη γνώμη μου *οι πολιτικές ζωής είναι χειραφετικές πολιτικές*. Ας ξεκινήσουμε με ζητήματα που είναι κεντρικά σε αυτό που ο Giddens αποκαλεί «πολιτικές ζωής», όπως η κατασκευή ταυτότητας, οι τρόποι ζωής, οι «βιογραφίες» – τέτοια θέματα συνεπάγονται αγώνες για πολιτιστική χειραφέτηση ή, για να το θέσουμε διαφορετικά, αγώνες για τη διάδοση όχι τόσο αστικών, πολιτικών, κοινωνικών, όσο μάλλον πολιτιστικών δικαιωμάτων προς τα κάτω. Από μια τέτοια οπτική γωνία, στην περιοχή των πολιτικών ζωής, η αντίληψη του T.H. Marshall (1964) πρέπει να επεκταθεί μάλλον παρά να απορριφθεί ως μη σχετική.

Πιο συγκεκριμένα: εάν η πολιτική χειραφέτηση αναφέρεται στο δικαίωμα των πολιτών να είναι ελεύθεροι από την τυραννία που συνεπάγεται μια εντόνως άνιση κατανομή πολιτικής εξουσίας και εάν η κοινωνικοοικονομική χειραφέτηση σημαίνει να είναι ελεύθερος από την εξουθενωτική φτώχεια που συνήθως συνεπάγεται μια εντόνως άνιση κατανομή πλούτου, τότε η πολιτιστική χειραφέτηση προάγει το δικαίωμα των πολιτών να είναι ελεύθεροι από αυτό που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε «χειραγωγούμενες κοινωνικοποιήσεις» (πρω-

τεύουσες και δευτερεύουσες) – ή ελεύθεροι από αυτό που ο Bourdieu (1991) αποκαλεί συμβολική βία. Πρόκειται για το είδος της βίας ή της χειραγωγησης που γεννάται από την εντόνως άνιση κατανομή «επιρροής» μεταξύ φορέων κοινωνικοποίησης και των κοινωνικοποιούμενων, μεταξύ εκείνων που ελέγχουν και εκείνων που ελέγχονται από τα υλικά και συμβολικά μέσα διαμόρφωσης ταυτοτήτων και τρόπων ζωής.

Εάν οι πολιτικές ζωής συνδέονται με την πολιτιστική/συμβολική χειραφέτηση, γίνεται κατανοητό γιατί αυτές τείνουν να παίζουν σημαντικό ρόλο στην ύστερη νεωτερικότητα. Σε παραδοσιακά πλαίσια, όπου υπάρχουν λίγα «κενά πεδία» σε ό,τι αφορά τις ατομικές αποφάσεις και προτιμήσεις, το δυναμικό για συμβολική/πολιτιστική χειραγωγή εκ των άνω είναι ελάχιστο. Όταν η παράδοση δεν αμφισβητείται, λειτουργεί ως προστατευτικός μηχανισμός, ελαχιστοποιώντας απόπειρες για συμβολική/πολιτιστική χειραγωγή «από τα πάνω». Όταν αυτή η προστασία εξαφανίζεται, τότε οι κίνδυνοι αυτού που κοινώς αποκαλείται πλύση εγκεφάλου αυξάνονται.

Υπ' αυτές τις περιστάσεις, δεν προκαλεί έκπληξη ότι όποιοι μηχανισμοί υπονομεύουν την ικανότητα του ατόμου να κατασκευάζει αυτόνομα τη βιογραφία του προκαλούν δυσανεμία σήμερα, όπως οι μηχανισμοί που οδηγούσαν στον περιορισμό αστικών ή πολιτικών δικαιωμάτων προκαλούσαν δυσανεμία στην απλή νεωτερικότητα. Δεν προκαλεί, δηλαδή, έκπληξη ότι αγώνες κατά της πολιτιστικής/συμβολικής τυραννίας τείνουν, σήμερα, να γίνουν εξίσου σημαντικοί όσο ήταν οι πολιτικοί και οικονομικοί αγώνες στην πρώτη νεωτερικότητα – πράγμα που δεν σημαίνει, φυσικά, ότι οι τελευταίοι έχουν περιθωριοποιηθεί.

Θα συγκεκριμενοποιήσω αυτό το σημείο με ένα παράδειγμα. Το φεμινιστικό κίνημα, στην αρχική του περίοδο, εστιαζόταν στην επίτευξη μεγαλύτερης ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών στις σφαίρες του νόμου, της εργασίας και της πολιτικής. Με αυτήν την έννοια, ο πρώτος φεμινισμός συνδεόταν περισσότερο με πολιτικές ευκαιριών ζωής, δηλαδή

με πολιτικές που είχαν ως στόχο τη διάδοση αστικών, πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων στο γυναικείο πληθυσμό ως σύνολο. Το δεύτερο κύμα φεμινισμού, από την άλλη πλευρά, μετακίνησε το βάρος από θέματα κοινωνικοοικονομικής και πολιτικής χειραφέτησης στη συμβολική ή πολιτιστική χειραφέτηση. Αυτό το κύμα αγωνίζεται ενάντια σε όλους εκείνους τους συμβολικά καταπιεστικούς μηχανισμούς («μηχανισμούς κοινωνικοποίησης» που εντοπίζονται στην οικογένεια, το σχολείο, την Εκκλησία, τα μέσα ενημέρωσης κ.λπ.), οι οποίοι οδηγούν στην κατασκευή υποχείριων και υπάκουων γυναικείων ταυτοτήτων – οι οποίοι, με άλλα λόγια, οδηγούν σε μια εσωτερικευμένη φαλλοκρατική τυραννία (Tong, 1989).

Επιπλέον, οι πολιτικές ζωής συνεπάγονται όχι μόνον αγώνες ενάντια στη συμβολική χειραγωγή, αλλά και ενάντια στον πολιτιστικό/συμβολικό αποκλεισμό. Διότι το δικαίωμα να συντάξεις τη δική σου βιογραφία με αυτόνομο τρόπο, δηλαδή με έναν τρόπο που εξασφαλίζει αυτοπραγμάτωση, είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με αυτό που ο Gharles Taylor (1985, 1992) αποκαλεί δικαιώματα αναγνώρισης. Αυτά, όταν δεν υπερβαίνουν τα όρια που επιβάλλουν τα ανθρώπινα δικαιώματα, σχετίζονται με την απαίτηση ή την προσμονή ότι η επιλογή καθενός για τον τρόπο ζωής του (στηριγμένη σε οποιεσδήποτε θρησκευτικές, σεξουαλικές, εθνικές, φυλετικές κ.λπ. βάσεις) δεν θα πρέπει απλώς να γίνεται ανεκτή αλλά και σεβαστή.

Για τον Taylor, με δεδομένη τη «διαλογική» φύση των σύγχρονων ταυτοτήτων, η απαίτηση για σεβασμό/αναγνώριση τίθεται στο επίκεντρο. Για να το θέσουμε διαφορετικά, με δεδομένο ότι ο αυτοσεβασμός και, επομένως, η αυτοπραγμάτωση συνδέονται άρρηκτα με τη θετική αποδοχή του τρόπου ζωής του καθενός από σημαντικούς ή ισχυρούς άλλους, τα δικαιώματα αναγνώρισης σχετίζονται ευθέως με τη διαλογική δημοκρατία και αποτελούν θεμελιώδες προαπαιτούμενο για την ανάπτυξη αυτού που ο Giddens αποκαλεί «αυτοτελή εαυτό».

Εάν περάσουμε τώρα από το είδος των πολιτικών ζωής

που έχει λιγότερο να κάνει με την ταυτότητα και τον τρόπο ζωής και περισσότερο με κινδύνους που σχετίζονται με τη ρομποτοποίηση και την πλήρη εκμηδένιση της ατομικής αυτονομίας μέσω, για παράδειγμα, της αυξανόμενης χειραγώγησης του ανθρώπινου γενετικού κώδικα – και εδώ η έννοια της διάχυσης των δικαιωμάτων είναι εξαιρετικά χρήσιμη. Σε αυτή την περίπτωση, πρόκειται για τα δικαιώματα εναντίον μηχανισμών που, μεσοπρόθεσμα ή μακροπρόθεσμα, θέτουν σε κίνδυνο όχι τόσο την πολιτική, οικονομική ή κοινωνική, όσο την υπαρκτή αυτονομία των σημερινών και των μελλοντικών γενεών. Αυτό σημαίνει ότι, όταν περνάμε από πιο εξωγενείς ή εμφανείς μορφές καταπίεσης (όπως πολιτικές δικτατορίες ή αχαλίνωτη καπιταλιστική εκμετάλλευση) σε λεπτότερες, περισσότερο συμβολικές/πολιτιστικές μορφές, που συνεπάγονται τη χειραγωγή όχι μόνο της ψυχής αλλά και του γενετικού μας κώδικα, τότε οι έννοιες των δικαιωμάτων και της χειραφέτησης δεν είναι απλώς σχετικές, αλλά και απολύτως καίριες.

Πολιτικές ζωής και περιβάλλον

ΦΤΑΝΟΝΤΑΣ, ΤΕΛΟΣ, σε περιβαλλοντικά ζητήματα –μία άλλη κύρια διάσταση των πολιτικών ζωής του Giddens– οι διασυνδέσεις με τις έννοιες Αριστερά-Δεξιά είναι πολύ εμφανέστερες. Με δεδομένο ότι αυτές οι διασυνδέσεις έχουν συζητηθεί διεξοδικά στη σχετική βιβλιογραφία, θα επιλέξω εδώ μερικές μόνο για μια σύντομη αναφορά.

– Το λεγόμενο περιβαλλοντικό ντάμπινγκ (environmental dumping) σχετίζεται ευθέως με τη σημερινή κυριαρχία αυτού που ο Giddens αποκαλεί φονταμενταλισμό της αγοράς σε παγκόσμια κλίμακα. Με δεδομένη την απελπιστική ανάγκη των φτωχών χωρών για ξένες επενδύσεις, αυτές είναι υποχρεωμένες να αγνοούν ή να καταργούν πλήρως

όχι μόνο ρυθμίσεις για ελάχιστους μισθούς και ανθρώπινες συνθήκες εργασίας, αλλά και κάθε μέτρο για την προστασία του περιβάλλοντος (Lafontaine-Muller, 2000, σ. 101).

- Ο αγώνας για προστασία του περιβάλλοντος, εάν πρόκειται να έχει ευτυχή κατάληξη, προϋποθέτει ένα ρυθμιστικό πλαίσιο εντός του οποίου αυτό που ο Giddens αποκαλεί παραγωγισμό (productivism) υποχωρεί. Πρόκειται για ένα πλαίσιο εντός του οποίου η απαίτηση για περαιτέρω οικονομική ανάπτυξη παύει να είναι κυρίαρχη και συνυπάρχει με ισορροπημένο τρόπο με την απαίτηση για σεβασμό του περιβάλλοντος στην οικολογική σφαίρα, για αλληλεγγύη στην κοινωνική σφαίρα και για ουσιαστική δημοκρατία στην πολιτική σφαίρα. Είναι δε περιττό να διευκρινίσουμε ότι η νεοφιλελεύθερη Δεξιά υποστηρίζει τη σημερινή κυριαρχία της παραγωγιστικής λογικής, ενώ η Αριστερά αγωνίζεται – ή θα πρέπει να αγωνίζεται – για μια μετάβαση από τη σημερινή, κατάφωρη ανισορροπία σε μια ισορροπημένη συνύπαρξη των ανωτέρω πέντε αξιών.

Συμπερασματικά, αντίθετα με το τι πιστεύει ο Giddens, ο προβληματισμός της Αριστεράς για τα δικαιώματα και τη χειραφέτηση παραμένει κεντρικός στη φάση του αναστοχαστικού εκσυγχρονισμού. Ακόμη και εάν γίνει δεκτή η, μάλλον προβληματική, θέση του Giddens ότι οι πολιτικές ευκαιριών ζωής είναι λιγότερο κεντρικές από τις πολιτικές ζωής στην ύστερη νεωτερικότητα, ακόμη και τότε, αυτή η διαφορά στην έμφαση μπορεί να εκφραστεί με όρους δικαιωμάτων: είναι μια μετακίνηση του βάρους από τα αστικά, πολιτικά και κοινωνικοοικονομικά στα πολιτιστικά δικαιώματα. Είτε βλέπει κανείς την κατάσταση των γυναικών, είτε των ομοφυλόφιλων, είτε των εθνικών και πολιτιστικών μειονοτήτων κ.λπ., η Αριστερά παραμένει ο υπέρμαχος της διάδοσης των δικαιωμάτων (πολιτιστικών και μη) προς τα κάτω, ενώ η Δεξιά αντιτίθεται σε τέτοια διάδοση.

Εάν τα πράγματα είναι έτσι, τότε οι πολιτικές ζωής είναι ένα είδος χειραφετικών πολιτικών – ένα είδος που προεξάρ-

χει σήμερα λόγω της υπέρβασης της παραδοσιακής κοινωνίας και της ανάπτυξης του ατομικού και κοινωνικού αναστοχασμού. Άρα, για να το επαναλάβω, οι αγώνες για και εναντίον της πολιτιστικής/συμβολικής χειραφέτησης συνδέονται εξίσου με τη διάκριση Αριστερά-Δεξιά όσο και οι αγώνες υπέρ και κατά της πολιτικής και οικονομικής χειραφέτησης.

Τελειώνοντας, δεν χρειάζεται βέβαια να τονίσω πως, στη βάση της παραπάνω θεωρητικής ανάλυσης, όταν περνάμε σε ένα πιο πολιτικό/κομματικό επίπεδο θα πρέπει πάντα να διακρίνουμε τη ρητορεία από την πράξη: ένα κόμμα ή ένα πολίτευμα μπορεί να αυτοαποκαλείται αριστερό, αλλά στην πράξη να είναι βαθιά αντιδραστικό/συντηρητικό, δηλαδή να ακολουθεί πολιτικές που εμποδίζουν αντί να προωθούν τη διάχυση δικαιωμάτων προς τα κάτω. Το πλέον χαρακτηριστικό παράδειγμα βέβαια είναι τα κομμουνιστικά κόμματα πριν και μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης. Το αντίθετο είναι επίσης πιθανό. Το συντηρητικό κόμμα του Ντισραέλι στην Αγγλία του 19ου αιώνα βοήθησε στη μερική διάχυση του δικαιώματος της ψήφου. Είναι, τέλος, πιθανό ένα συγκεκριμένο κόμμα/πολίτευμα/ηγέτης να έχει χειραφετικές στρατηγικές σε ένα συγκεκριμένο χώρο και αντιδραστικές σε έναν άλλο. Ο Περόν, για παράδειγμα, ήταν εξαιρετικά αυταρχικός/συντηρητικός σε ό,τι αφορούσε τον πολιτικό εκδημοκρατισμό, αλλά προοδευτικός/αριστερός σε ό,τι αφορούσε τη διάχυση των κοινωνικών δικαιωμάτων προς τα κάτω.

Είναι, νομίζω, προφανές πως εάν κανείς εννοιολογήσει την Αριστερά/Δεξιά με τον τρόπο που ανέλυσα πιο πάνω τότε: α) αποφεύγουμε την ουσιοκρατική αντίληψη των δύο όρων (δηλαδή πως πρόκειται περί αναλλοίωτων/αιώνιων χαρακτηριστικών), β) επανενεργοποιούμε μια διάκριση που είναι απαραίτητη και για την κατανόηση της ύστερης νεωτερικότητας και για τη δημιουργία νέων στρατηγικών υπέρβασης της σημερινής κρίσης.

Βιβλιογραφία

- Bobbio, N. (1987), *The Future of Democracy*, Polity Press, Κέμπριτζ.
- Bourdieu, P. (1991), *Language and Symbolic Power*, Polity Press, Κέμπριτζ.
- Giddens, A. (1994), *Beyond Left and Right*, Polity Press, Κέμπριτζ, (ελλην. μτφρ.: Εκδόσεις Πόλις).
- Giddens, A. (1998), *The Third Way*, Polity Press, Κέμπριτζ (ελλην. μτφρ.: Εκδόσεις Πόλις).
- Lafontaine, O. και Muller, C. (2000), *Ποιος φοβάται την παγκοσμιοποίηση;*, Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα.
- Marshall, T.H (1964), *Class Citizenship and Social Development*, Garden City: Doubleday, Νέα Υόρκη.
- Taylor, C. (1985), *Human Agency and Language*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ.
- Taylor, C. (1992), *Multiculturalism and the Politics of Recognition*, Princeton University Press, Princeton.
- Tong, R. (1989), *Feminist Thought: A Comprehensive Introduction*, Westview Books, Boulder, Col.

ΑΝΔΡΕΑ ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ